

ՀԱՅ ԳԵՂՋՈՒԿ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԵՑ ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՈՒ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԵԱՆ ՅԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ - ՕՏԱՐ
ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԵԱՆՑ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՒ ԱՇՈՒՂԱԿԱՆ
ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

Կոմիտաս Վարդապետ, որ 1914ի գարնան
Փարիզ եկաւ Երաժշտական Միջազգային Ըն-
կերութեան Համաժողովին մասնակցելու, այդ
Համաժողովին արտասանած բանախօսութիւն-
ներէն մին կազմեց «Հայ Շինական Երաժշտու-
թեան» վրայ իր շարադրած անաւարտ գործին
«Երգաստեղութիւն» և «Գիւղական երգեցո-
գութեան տեսակները» գլուխներուն (Տես «Ա-
նահիտ» 1935, թիւ 5 - 6, 1936, թիւ 1 - 3,
4 - 6) Փրամսերէն քարգմանութեան մեծագոյն
մասովը՝ այլ եւ իր բանախօսութեան իր վեր-
ջարան կարդաց հակիրճ բայց շատ շահեկան
տեսութիւն մը հայ եկեղեցական ու ժողովրդա-
կան երգեցողութեան ինքնայատուկ բնորոշ զի-
ծերուն մասին, ինչպէս եւ այն ազդեցութեանց
զոր օտար երաժշտական ոները մեր կրօնական
եւ աշուղական երգերուն վրայ գործած են:

Պոլսէն անցեալ տարի Կոմիտասեան Յանձ-
նաժողովին դրկուած ձեռագիրներուն մէջ կը
գտնուի տատրակ մը, որ իր առաջին մասին մէջ

կը պարունակէ Կոմիտասի իսկ ձեռքով օրինա-
կուրինը այդ ուսումնասիրութեան վերոյիշ-
ուած գլուխներուն իմ Փրամսերէն քարգմանու-
թեան (Երաժշտական օրինակներուն տեղը բաց
ձգուած եւ բանի մը հատուածներ մասիտով
աւրուած՝ բանախօսութիւնը չափազանց չեր-
կարելու համար)։ իսկ տետրակին երկրորդ մա-
սը կը գրաւէ իր այդ առքիւ հայ եկեղեցական
ու ժողովրդական երգեցողութեան վրայ գրած
տեսութեան (որ «Հայ Շինական Երաժշտու-
թեան» նուիրուած իր ուսումնասիրութեան հետ
կապ չունի) Փրամսերէն քարգմանութիւնը զոր
ես ինքս հայերէն բնագրին վրայէն կատարած
էի այդ տետրակին մէջ. այդտեղ ալ դժբաղդա-
րար երաժշտական օրինակներուն տեղը բաց
ձգուած է, — հայկական ձայնագրութեամբ
սեւագրուած մէկ հատուածէ մը զատ։

Կը հրատարակեմ ստորեւ այդ Փրամսերէն
քարգմանութեան արեւմտահայ աշխարհարարի
վերածումը :

Ա. Զ.

Տիկիններ և Պարոններ,

Թոյլ տուէք ինձ, աւարտելու համար բանախօսութիւնս, քանի մը խօսք ըսել ձեղի այն ազդեցութեան մասին, զոր օտար երաժշտութիւնները զործած են մեր եկեղեցական և ժողովրդական երաժշտութեան վրայ: Օտար երաժշտութիւններէն, թրքականն է ու պարսկականը, որ մասնաւորապէս ազդած են մեր եկեղեցական երաժշտութեան վրայ, առաջինը՝ արեւմտեան Հայաստանի մէջ, որ բաւական երկար ատենէ ի վեր թուրքերու տիրապետութեան տակ կը գտնուի, երկրորդը՝ Արեւելեան Հայաստանի մէջ, որ Ռուսիոյ կը ցուելէ առաջ, անկախութեան կորուստէն ի վեր՝ կը գտնուէր Պարսկաստանի տիրապետութեան տակ: Թրքական երաժշտութիւնը Հայ երաժշտութեան վրայ սկսած է ազդել Հետեւեալ կերպով: Հայոց մէջ հին ժամանակներէ ի վեր սովորութիւն է եկեղեցական երգեր երգել ընտանեկան հանդէսներու միջոցին. Թուրքիոյ մէջ, տիրացուները, այսինքն եկեղեցւոյ երգիչները, Հայ երգերը սկսան զարդարել թրքակերպ զունաւումներով, հաճելի ըլլալու համար այդ մեծատուններուն, որովհետեւ Հայ եկեղեցական երգը, իր աղինի եւ մաքուր նկարագրով կոչնականները զուարթացնելու բնոյթ չունի, եւ այդ մեծատունները, Հայաստանէն հեռու, Կ. Պոլիս կամ ուրիշ մեծ քաղաքներու մէջ, քիչ մը թրքաց ճաշակն ու բարքերը ընդգրկած էին: Ահա ինչպէս Հայ եկեղեցական երաժշտութիւնը տակաւ առ տակաւ, մեծ քաղաքներու մէջ, իր մաքրութենէն եւ ազգային նկարագրէն բան մը կորսնցուց եւ թրքական մեղկութիւն ստացաւ: Մեծատուններու Հացկերոյթներէն, այդ չարափոխումը փոխադրուեցաւ եկեղեցիներուն մէջ: Այդ մեծատունները, որ այն ժամանակաշրջանին մեր եկեղեցւոյ վարչութեան գլուխը կը գտնը-

ւէին, պարտադրեցին երգիչներուն եկեղեցւոյ մէջ երգել իրենց նախընտրած թրքական ոճով: Առաջին դոհի այդ խաթարման, եղաւ Տէր Ողորմեան. նախ, Հայ նախնական եղանակը թրքական ձեւով զարդարեցին. ահաւասիկ Հայ աւանդական եղանակը որ պահպանուած է Ս. Էջմիածնի վանքին մէջ եւ որ Հայ եկեղեցական երգեցողութեան ԲՃ.ին կը պատկանի

Եւ ահաւասիկ նոյն եղանակը՝ երգուած թրքական ձեւով, հիւսէինի կարգով.

Կը տեսնէք թէ անխառն Հայ ոճը որքա՞ն տարբեր է, եւ բարձր, թրքածեւ խաթարումէն: Ետքէն իւրաքանչիւր երգիչ սկսած է իրուղածին պէս նոր եղանակ մը Հնարել Տէր Ողորմեայի, ու միշտ թրքական երաժշտութեան այս կամ այն կարգով (mode):

Տէր Ողորմեային յետոյ սկսան թրքական ձեւով երգել ամբողջ Հայ երաժշտութիւնը: Եկեղեցական երգեցողութեան միւս մասերը այդ խաթարումը այնքան խորապէս շեն կրած որքան Պատարապը: Շատացած են Հիմնական եղանակները թրքական զարդարանքներով (fioriture) ծանրացնելով: Եկաւ ժամանակ մը ուր այդ երգիչները կորսնցուցին մինչեւ իսկ ազգային ձայնատուութիւնը (intonation) եւ ընդգրրկեցին թրքաց սիրելի ոնդային, կոկորդային ձայնատուութիւնները հեղդ, խուլ ձեւով մը:

Ահաւասիկ դարձեալ ուրիշ օրինակ մը պիտի երգեմ ձեղի Տիրամայրը՝ թրքակերպ խաթարման ձեւովը:

Ասիկա խառնուրդ մըն է թրքական հիւսէին, շէիմազ, բուսելիք, կիւլիզար, հինազ, սփահան եւաշերան կարգերուն :

Եւ ահաւասիկ հայ աւանդական եղանակը (ր. ձ.) զոր ութ տարի առաջ զրի առած եմ չինական ծեր քահանայի մը բերնէն .

Միեւնոյն բանը պատահած է Արեւելեան Հայաստանի մէջ, այն տարբերութեամբ որ այնուեղ պարսկական երաժշտութիւնն է որ իր աղղեցութիւնը կը զործէր մէր երաժշտութեան վրայ :

Ահա օրինակ մը : Պիտի երգեմ ձեղի Համեմատ թեզ տաղը՝ պարսկակերպ խաթարման ձեւով .

Նկատեցիք անշուշտ որ հայկական եղանակին պարզութիւնը, մաքրութիւնը, բնականութիւնը կորսուած են պարսկական երաժշտութեան յատուկ զունաւորմանց եւ կոկորդային թրթուացումներու (trilles)՝ յորդառատութեան մէջ :

Ինծի պիտի հարցնէք թէ ինչէ՞ն զիտեմ որ այդ եղանակները զոր կը ներկայացնեմ իբր ճրշմարիտ հայ ոճի օրինակներ՝ իրօք այլպէս են :

Պատասխանելու համար ձեզի, պիտի յիշատակեմ մէկ համուածը ԺԲ. գարու հայ նշանաւոր հմուտ երաժշտակէս Անանիա Շիրակացի, որ իր Յաղախ ձայնից զործին մէջ կը զրէ .

«Հայ-եկեղեցոյ շարականներուն մէջ, խօսքերը աւելի պէտք է զբաւեն ունկնդիրներու ուշաղրութիւնը, քան երաժշտութիւնը» . այսինքն թէ այդ շարականները յղացուած էին

récitatif ի ձեւով երգուելու համար : Յայտնի է ուրեմն թէ այդ բոլոր անօդուտ զարդարանքները (fioritures) որ շարավոխուած տարբերակներուն մէջ կը ծանրաբեռնեն այդ շարականները, օտարամուտ են :

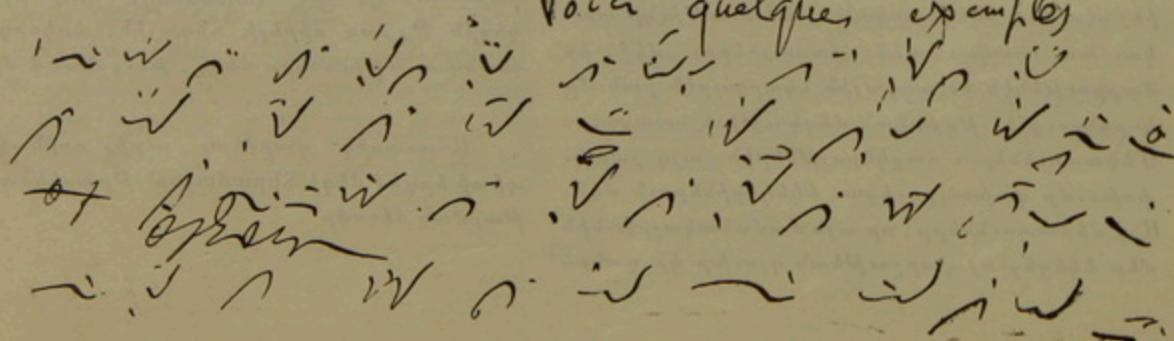
Տաղերու մէջ, կ'ըսէ Անանիա, երաժշտութիւնը պէտք է գերակշուն, բայց առանց խօսքերուն իմաստը խեղղելու : Այնպէս որ, նոյն իսկ տաղերուն մէջ, ինչպէս նկատեցիք Տիրամայրին մէջ, երաժշտական ընդլայնումը (développement) խօսքերուն իմաստէն բնաւ չի հեռանար, զայն հաւատարմութեամբ ու զօրութեամբ արտայայտելու միայն կը ծառայէ : Այդ Փրազներուն, այն բառերուն հետ որ չեշտուած են կամ խորին յուղում մը կ'արտայայտեն (Տիրամայրին մէջ՝ եղանակը կ'արտայայտէ Ասուածամօր վիշտը, կը վերաբազրէ անոր հեկեկանքներն ու հեծինները) :

Ուրիշ հայ հեղինակ մը, մեծանուն երաժիշտ Համամ Արեւելցին (Ժ. զար), կ'ըսէ՝ «Եկեղեցական երգերը պէտք է երգել, ո՛չ թէ ձգձուած ձեւով մը, այլ աշխոյժ կերպով : Պէտք չէ ձայնը յանկարծ շատ բարձր հանել կամ շատ ցած իջեցնել, որովհետեւ ատիկա կրնայ աղօթքին վեհութիւնը խանգարել :»

Բայց կենդանի ապացոյցը ևս զտայ այն իրողութեան մէջ որ այն եկեղեցական եղանակները զոր ես զիւղերու եւ հին վանքերու խորը զտայ իրենց նախնական ձեւին մէջ, կը յայտնուեն համանման ժողովրդական երգերուն որ հայ զեղջուկին անվիճելի ինքնայտուկ ստեղծագործութիւնն են :

Ահա քանի մը օրինակներ .

Voici quelques extraits

Քանի մը բառով սահմանելու համար ինչ որ հայ ոճին յատկանիցը կը կազմէ, պէտք է բաժմ որ ելեւէջները (gammes), մեր եկեղեցական երաժշտութեան եւ ժողովրդական երգերուն մէջ երբեք չունին աւելորդ եւ անկապակից գունաւորումներ, անոնք ուրիշ բան չեն բայց եթէ սեղան ներ, որ վեր կը բարձրանան կամ վար կ'իջնեն՝ երկեակներով (secondes) կամ երեակներով (tierces), կատարեալ բացակայութիւն երկարածիզ թրթ. ռացումներու (trilles indéfinis). բացակայութիւն կիսաձայնային երանդաւորման (chromatisme). ելեւէջի մը իւրաքանչիւր աստիճանը կը համապատասխանէ հայ լեզուի ձայնային արտարերմանց (intonation) եւ կէտաղբութեան, եւ ասիկա կը բացատրուի այն իրողութեամբ որ ժողովրդական երգերուն ու եկեղեցական երգերուն խօսքերն ինչպէս եւ երաժշտութիւնը միեւնոյն հեղինակին գործն են: (1)

Ելեւէջները, հայ երաժշտութեան մէջ, այնպէս մը կազմուած են որ երկու քառալարները (tétracordes) հետեւեալ ձեւով իւրարու կապուած են, — կարգային հիմնաձայնը (tonique du mode) (2) մէջտեղը կը գտնուի եւ քառալարին միւս աստիճանները անկէ կը մեկնին՝ վեր բարձրանալու եւ վար իջնելու համար, եւ այս վերելքներն ու վայրէջքները կը կատարուին այնպիսի ձեւով մը որ՝ իւրաքանչիւր վեր բարձրացող կամ վար իջնող աստիճանի հետ՝ կը կազմեն փոքր եօթնեակ մը (septième mineur) որ հայ երաժշտութեան մէջ կը խաղայ այն դերը զոր ութեակը (octave) կը խաղայ եւրոպական երաժշտութեան մէջ:

Հայ երաժշտութեան մէջ կան զեռ շատ մասնայատկութիւններ՝ կըուութեան (rythme), չափի, ձայնական արտարերման (intonation), եւլիք վերաբերեալ, բայց լիակատար ու մանրամասն պարզաբանում մը շատ երկար պիտի

1) «Եւ ասիկա» բառերով սկսող Փրազը մատիտով աւրած է:

2) Խնի գրած է՝ մատիտով modie. du mode է նիշդը:

ըլլար: Այն քանի մը բնորոշ մանրամասնութիւնները զոր մատնանիչ ըրի, կը բաւեն, կարծեմ, հայ երաժշտական ոճին ինքնադրոշմ նկարագրին վրայ լնդհանուր գաղափար մը տալու: Զեմ ուզեր ձեր ներողամտութիւնը չարաչար գործածել. ուրախ պիտի ըլլամ եթէ դիտնամթէ հայ երաժշտութեան ինչ ըլլալը կրցայ մեծ գծերով ցոյց տալ ձեզի:

Հայ ժողովրդական երաժշտութեան վրայ՝ օտար երաժշտութիւնները շատ քիչ ազդեցութիւն ունեցած են. որովհետեւ ժողովուրդը թրքական եղանակ մը թուրքերէն խօսքերով կ'երգէ, պարսկական եղանակ մը՝ պարսկերէն խօսքերով, քրդական եղանակ մը՝ քրդերէն խօսքերով, եւայլն, ու երրեց օտար եղանակ մը՝ հայերէն խօսքերով. հայ լեզուով երգերը կ'երգէ զուտ ազգային եղանակներու վրայ: Միայն թէ աշուղները, որ շատ յաճախ կ'երգեն քաղաքներուն մէջ՝ մեծատուններու մօտ, կը զործածեն օտար եղանակներ՝ յարմարցուած հայերէն խօսքերու, զոր կը չարագրեն օտար — սովորաբար՝ արար, պարսիկ կամ թուրք — տաղաչափական կանոններու համեմատ:

Քաղաքներու աշուղներէն անոնք որ օտար ժողովուրդներու արուեստին հանօթ չեն, երսեր կը յօրինեն ժողովրդական տաղաչափութեան հետեւելով, սակայն եղանակները զոր կը ստեղծեն՝ կը հետեւին ընդհանուր ոգլոյն օտար երաժշտութեանց, բայց զանոնք բնազդօրէն ժողովրդականացնելով:

Գիւղացիները այս վերջին տեսակի երգերը երբեմն կ'որդեգրեն, բայց երգած ատեններն՝ անդիտակցարար անոնց խօսքերն ու եղանակները կը սրբագրեն եւ անոնց կուտան զուտ հայ գոյն մը:

Օրինակ: Ահա՛ երգ մը, զոր չարագրած է Ալեքսանդրապոլիցի Գիգօ աշուղը: Եղանակը դրեթէ թրքածեւ է, արապան կամ քարնիհար (1) թուրք կարգին (mode) վրայ.

Ալ ու ալվան ես....

1) Այս բառը, զոր կոմիտաս իր ձեռքով աւելցուցած է, դժուարընթանելի է, բայց կը բրուի քէ քարճիհար է:

Ահա՛ թէ ինչպէս ժողովուրդը կ'երդէ այս
երգը՝ զայն սրբագրելով և իւրաքանչիւր բա-
ռի տալով համապատասխան շարժումը:
Ալ ու արված ես

Այս եղանակը խառնուրդ մըն է թրքական
ձեւի (manière) և հայ ժողովրդական երգի
ձեւին:

Դիւղացւոց մէջ՝ օտար ազգեցութիւնը
կ'երեւայ, մերթ, միայն ձայնական ար-
տարերման մէջ (intonation): և այն ալ
միայն այր մարդոց մօտ. կիները անեղծ պահած
են ազգային ոճը և երգելու հայկական ձեւը:

Ահա՛ Ելայ երդիս (1) երգը, ինչպէս զայն
երգեն այր մարդիկ՝ երդելու պարսկական
ձեւէն ազգուած.

Ելայ երդիս

Եւ ահա՛ նոյն եղանակը, ինչպէս որ կիները
զայն կ'երգեն.

Ելայ երդիս

(Վերջաւորութիւնը չկայ)

1) Նախ գրած է Լուսնակն անուշ, յետոյ
արած է ու վրան մատիսով գրած է Ելայ եր-
դիս: